

З незабутніх днів.

„На майдані коло церкви
Революція іде“...

П. Тичина.

Так живо, так яскраво стає перед очима те, що діялося у Києві тому десять літ, і здається не поблідне, не померкне, не зникне з пам'яті ніколи. Звільнений нарід... повалені властители-сатрапи, повалений трон... І на широку дорогу, на вільну дорогу виходять, кайдани розірвавши, народні маси. Маси, що кров'ю їхньою довгий, важкий шлях перед тим скроплено.

Київ сам безпосередньо трона петербурзького не валив, але звалив його руками вояків українських... Київ на власні очі не бачив як летіли в Петербурзі корони з „августейших“ голів, але Київ всіма нервами своїми вчував і кожний стогін голодного знеможеного люду робочого у Петербурзі і посвист куль, що замість хліба щедрою рукою розсипали їх петербурзькі правителі.

І Київ зітхнувши вільно, теж почав у себе нову, революційну владу настановляти.

Перша телеграма прийшла до Києва 1 березня. Надіслано її було до залізничників від одного з депутатів. „Старої влади нема. Влада перейшла до Комітету Державної Думи. Треба залишатися всім на місцях і спокійно провадити роботу, таку потрібну для армії і для всієї держави“... такий був зміст телеграми. Пошепки звістка перелітала з уст до уст. „Старої влади нема“...чарівна звістка. Але як йняти їй віри, коли й сьогодні таке все навкруги, як і вчора? Коли той самий поліцей монументально й непохитно стоїть на варті.

А що як правда? Що як уже воля? Напруження давно висіло в повітрі. Невидимими хмарами сповнено було повітря всієї російської імперії. Військові невдачі... Військові панами... распутищина та її ліквідація... арешти направо й наліво... борсання нікчемного уряду на всі боки з калейдоскопичною зміною міністрів—це все творило важку задуху коло трону, це все невпинно розхитувало його, підривало „основи“.

Підривало „основи“. Але коли вони впадуть?

Хтось веде... Якись злочинні руки, прокляті руки ведуть цілу величезну країну шляхом кривавим... штовхають її до безодні, до загибелі. Хтось кидає мільйони люду до пащі кривавого Молоха-війни... хтось спихає знеможених до безодні злиднів, замість хліба годує свинцем...

Хтось веде батьків, чоловіків, синів до шансів, а звідти до „братської могили“, що стільки їх курганами височіють по степах та ланах. Матерів, жінок та дітей залишають на призволяще, і це їм тут голодна смерть... А в палацах танцюють, співають та... збирають гроші... на подарунки на фронт...

І це все терпіти?! Мовчки терпіти й покійно конати?!

Ні! Занадто переповнилося море страждання. Море вже виходить з берегів, розгортає свої велетенські хвилі. Зашуміло. Ось-ось затопить всіх тих, хто ніби на тих скелях неприступних сидячи, в палацах своїх бенкетують, панують коштом мільйонів поневолених.

Терпець їм урвався. Поневолені здобувають волю.

І хоч давно сподіване, давно очікуване, давно вимріяне—це сталося якось несподівано. Як серед передгрозової тиші раптом гряне грім, стрельне блискавка.. Грім грянув у столиці і відгуки його та іскри огневої блискавиці розкидалися по всіх усюдах, від Молдаванина до Фінна по всіх закутках „в'язниці народів“.

Як це сталося, Київ і ціла Україна переживала Шевченкові дні. Німі, мовчазні цього року, як і попереднього, як і всі ці останні роки військового стану.

Люди збиралися „по катакомбах“--нишком згадати пам'ять великого революціонера-поета, але прилюдно про це ніде не було чути. На таких мовчазних сходинах довелося й мені бути—двері щільно зачинені, вікна глухо завішані, стримана бесіда—тут нічого власне нема, лише „чашки чаю“ для членів....

Та довелося бачити й таке свято, що його ніде мабуть такого більше й не було, та й сама вже такого саме ніколи не побачу. Прилюдне, сила-силенна дітей, вихователі, гості. І ген-ген на широкий простір чути було згуки пісні урочистий гомін свята, не мовчазного, не боязкого. Це діти в притулках однієї громадської установи, не підведених під загальний ранжир, зворушливо й урочисто святкували пам'ять того, кого вони мали за найпалкішого оборонця дітей-безбатченків, кого шанували, як геніяльного співця лихої долі сирітської.

Дивниця, чому ж можливе було це в ті чорно-криваві дні, останні дні царату? Як це можна було зважитися святкувати Шевченківські дні та ще в дитячих установах?

А це тому, що ці дитячі установи були немов автономна республіка, немов республіка в монархії, належачи не до загальної сітки державних казюних притулків, а до громадської організації, що й сама творила немов окрему республіку.

Це мені довелося, замінивши перо (заборона української преси, журналістики) на меч, чи швидче на червоного хреста, організувати—на пропозицію однієї громадської установи—дитячу допомогу на фронті. Там робота провадилася в специфічно-військових умовах, але як раз серед цього військового хаосу та безголов'я ми могли взяти революційну лінію в своїй роботі. „Как, малорусский язык преподавания?!“—Але ж це діти галицькі, вони инакшого не розуміють... „И потом, какие то тут у вас революционные методы воспитания, какая то трудовая коммуна...“—Але ж треба дітей сиріт привчати до організованої праці... „Но у вас и персонал тут работает наравне с детьми, какое то такое неподобающее равенство, нет субординации“...—Але ж у вихованні потрібний приклад... „Д-да, конечно... пример необходим.—А эти революционные издания тоже необходимы?“—І ревізор тріюмфуюче витягав споміж книжок тоненьку нелегальну брошуру.—О, їх стільки отаких книжечок ми зустрічаємо тут розкиданих на фронті, що не диво, коли яка засунеться поміж книжками. Стільки вже нам доводилося їх палити... „Значит вы констатируете здесь развитие преступной агитации и недостаточные меры борьбы с ней?“ І начальство заклопотано „отбывало“, даючи нам спокій.

А тут в тилу, у Києві, коло Києва, важко було таку лінію провадити. „Бдительное око“ начальства було тут завжди на своєму місці, догляд міг бути організований та систематичний. Та по дитячих установах працювали переважно революційно-настроєні виховательки, а часом і вельми активні революціонерки, і вони природно вносили свої настрої, свої переконання і в справу виховання, утворюючи дійсно трудові комуни з притулків—хоч і з максимальною дозою обережності.

І ось тут, в цьому „дитячому містечку“, у Пущі-Водиці Шевченкові дні не могли пройти тихо, мовчазно, непомітно. Навпаки, ще дужче забувало тут життя, ще голосніше загомоніли дитячі голоси... повною силою залунало в устах дитячих Шевченкове слово. Радісно, захоплено заходилися коло свята діти і влаштували. Такого мабуть ніде не було на просторах підвладних білому цареві Шевченкового свята.

Сила дітей, вихователі, вчителі і гості... Діти Шевченкові слова виголошували, свої слова про нього сплетали у незабутній запашний вінок, і це все разом—слова, співи, почуття—було таке сильне, таке могутнє в ці останні нелегальні Шевченкові дні. Це був стихійний вибух, і годі було його стримати, як годі стримати було той вибух, що в ці самі дні там, у столиці, мов землетрус перевертав старе життя країни та повертав його на цілком нові шляхи.

А ось інший малюнок. У низькій, тісній кімнаті (справжні катакомби)—кілька столів. Коло них кількадесятеро людей. Тихо, спокійно. П'ють чай. Вікна щільно завішані. Але чи не підгляда там хто по-під вікнами?.. Двері замкнені. Але чи не з'явиться в них який поліцай... Тихо. Але ось стриманий гомін. Голова дає комусь слово. Всі промови-обережні, стримані навколо школи. Скласти фонд на українську школу... подати прохання до міністерства про приватну українську середню школу... утворити комісію для складання підручників—це все, про що можна за сучасних умов мріяти. І хоч голова зборів, давній революціонер, враз захопившись іде далі: добиватися всіма силами народньої школи, вивести народні маси з темряви, розкрити народові очі... але це й слухати лячно якось... хто знає, щоб ще хто не доніс. І загальна резолюція така коротка, така маленька „прохати дозволу на приватну українську школу“.

І не думалося—не гадалося, що лише кілька днів мине й у цих стінах залунає і покотиться улицею могутня народня вимога: „українська мова має бути мова державна! Геть ганебні обмеження царського самодержавства!“

І коли перші дивні чутки „старої влади нема“, нечуваними, чарівними тонами пролунали в сірому, гнітючому повітрі російської дійсності, то якось і вірилося й не вірилося. А що як це тільки сон, що приснився зимової ночі, чарівний сон про весну, про тепло, про вільні, дзвінкі струмочки... Адже більше ніяких чуток. Ніхто нічого напевне не знає. Заворушився людський мурашник: воля... революція може... але щож, що воно твориться в дійсності? Блискавкою промайнула чутка, і знов тихо. Ні, не може бути, щоб тихо стало. Щось там таке робиться в столиці, там ідуть небувалі події... Лише поки що мовчать телеграфні дроти...

Чекають, метушаться, од дверей до дверей ходять люди. Од думи до телеграфу, од телеграфу до редакцій газет... гуртуються, сперечаються та чекають, чекають.

„Чули?“—„Що чули?“—„Як, хіба ви нічого не чули?“—„А ви як чули то мовчїть...“—„Годі вже мовчати... намовчалися вже... тепер будемо говорити, кричати будемо...“ Щось там таке робиться... щось таки буде?..

Ніхто напевне нічого не знав... „Щось“...

Вкриті пухнатим снігом дерева, розчепіривши біле химерне гілля, теж нічого не знали.

Революційні гуртки знали. Революційні гуртки знали, що досить одного вибуху в серці країни, досить однієї короткої звістки „старої влади нема“, щоб по всіх артеріях велетенського організму спараліжовано було всі місцеві рештки старої влади та блискавично забували молоді паростки нового життя. І почали готуватися, щоб організовано виступити на цей новий шлях нового життя. Революційні партії знали, що

це ще не воля, лише боротьба за неї. Але вони знали й те, що доведені до краю народні маси однодушно стануть до боротьби і мусять перемогти.

„Стара влада впала“... і вони мусять утворити нову владу, свою владу. Така діалектика історії. І на це настав саме час... настав слухний час. Все те, про що колись тільки мріялося—воля слова, воля друку, воля спілок, вихід широких народніх мас на безмежні простори життя і кінець-кінцем апотеоз режиму праці, новий комуністичний лад, що піднести має на належну височінь працю людини та гідність людини—все це було вже можливе. Лише скупчити сили... лише організації надати стихійним силам народніх мас. Отже—до організації, до праці!

Революційні гуртки знали та діяльно готувалися до дальшої боротьби.

Ні, це не сон... переконалися й обивательські маси. Не сон, як по-боювалися мрійники і не провокація, як впевняли Хоми невірні (ш-ша сидить тихо... не рипайтеся, не мітингуйте... Дев'ятсот п'ятий рік пам'ятаєте... ага? добре пам'ятаєте? Ну той сидить тишком-нишком і ніччирк!)

На улицах задзвеніли голосами газетярів нові нечувані слова. Так! Захиталися престולי, полетіли до долу корони! Годі, це початок. Чи маніфест, чи ще яка там конституція—дарма. Кайдани впали, звільнилися руки, звільнилися уста. Розкутий нарід сам скаже свій маніфест.

Сила-силенна люду на вулицях. Це вже факт, це доконана дійсність—грізні петроградські події. Дома не всидиш. По всіх установах жвава бесіда, робота стала. Тай це все бюрократизм старого режиму. Тепер нове все буде. Службовці приєднуються до юрби на вулицях, робітники з підприємств поспішають до Думи. Тут з думського балкону летіли в юрбу нові слова. Тут раптом заридав оркестр жалібним маршем, шануючи пам'ять революціонерів-борців за волю. Тут переможними величними акордами залунала „Марсельеза“ уперше, цей перший гимн повсталого народу.

Тут уперше народні маси вільно вийшли на широкий простір.

Повороту назад нема. Старої влади дійсно нема... Про це і з думського балкону офіційно говорять, про це урядові звістки в газетах, про це кричать оповіщення громадського комітету, розліплені по всіх усядах. Розгубленість у сферах урядових—приголомшені всі, перелякані, грунт, грунт такий досі міцний та певний захитавсь у них під ногами. На постах на варті замість поліція—міліція.

Запал, ентузіазм у колах революційних, в колах громадських: тепер не підпілля, тепер є де розгорнути на всю широчінь свій прапор, виявитися громадським силам. Можна збиратися численно й розв'язувати всі болючі питання... Можна на шпальтах часопису порушити всі нелегальні проблеми... Можна закласти яку хоч спілку... Організуватися робітникам, студентській молоді, навіть середнешкільникам. Нема ненависного інспекторського, поліційного ока... Можна навіть на вулиці спинитися, заговорити, почати промову і слухатимуть тебе, враз назбирається кілька десятків перехожих і не почувеш такого набридлого: „Разойдись“.

„Громадяни“... ось що тепер чути на вулицях і це слово „громадяни“ воно як „Марсельеза“, немов п'янить, воно підвищує настрої, настроює на надзвичайні, на героїчні вчинки. „Громадяни“... це не піддани, це не раби, це підносить, це надає обов'язок бути дійсно громадянином, активним громадянином... учитися як ним стати...

Владу—замість губернатора перейняв виконавчий комітет представників громадських організацій. І що-дня до Виконавчого Комітету різні депутації, різні делегації, що-дня до Думи тисячі люду, кипить-горить робота. І по всьому великому місті горить думка людська, напружується мозок, тріпоче у кого радісно, у кого перелякано серце: Революція...

Сходини, збори, мітинги, промови, маніфестації... Тисячоголосий го-мін вирвавсь з-під землі і гуде, шумить.

Військова маніфестація...

Колись військо душило народні повстання... Деспоти й сатрапи вкла-дали зброю в руки муштрованим, затурканим воякам, командували „стрі-ляй“ і він, покірний, загіпнотизований—стріляв.

Ще року 1905 так було. На цій самій думській площі в мирну юрбу, що повірила „конституції“ й вийшла взяти участь в святі свободи, по-сипалися кулі. На цій самій площі трупом лягали поранені; топтали їх коні та салдатські чоботи; кров тут тоді лилася, на цій самій площі. А з гори скажено скакали на спітнілих конях підпоені озвірілі козаки—просто на розгублену, на беззахисну юрбу. На цій самій площі..

А тепер тут рівними струнками лавами вишикувалися вояки,—стрічки червоні на багнетях, на грудях, а обличчя їм радісні, просвітлені. Вони наче в гості прийшли у невідомий, чарівний край, напружені, зачаровані чогось чекають чудодійного. Вони на свято прийшли, на свято до звіль-неного народу, вони присягають народові, присягають боронити здобуту волю. Відусіль, з усіх улиць підходять ще й ще: струнки колони, червоні прапори, урочисті акорди музики. І здається кінця нема їм і краю, здається це дійсно якийсь зачарований світ, а не ці звиклі знайомі вулиці.

Всі, весь Київ на вулицях. Будинки ожили, червоними прапорами мають, сотнями людських очей—а не своїми шкляними порожніми дивляться. З балконів, що висять ген високо в повітрі, долітають радісні вигуки.

Ці вигуки звідусіль лунають у повітрі: „Хай живе революція, хай живе воля“. „Слава революційному військові“.

Стоїш в юрбі тут на землі, а почуваш, наче тебе хвилі кудись вгору несуть. „Революційне військо“... Військо—віковічна підпора деспотів, самодержавства. Військо—оборона престоло й отечества... Військо—це нагаї, кулі багнет в груди революції... І ось раптом—революційне вій-сько.. Воно, саме воно і підтримало революцію, воно саме воно рішуче скинуло корону долі й звільнило нарід.

І невтомно нарід його вітає... Невідступно нарід за ним ходить... Ці-лий день ходить, вітає, вигукує, виспіває:

„Хай живе революція“. „Хай живе революційне військо“.

Діти з нашого дитячого містечка теж тут, на маніфестації. Захоплені бігають, вигукують, гомоняють:

— Це вже навіки так, тьотю, навіки прапора червоного не братимуть у тюрму. А тата мого забрали були й прапора червоного забрали були, тато там і помер...

— Це вже нам і з школою нашою ховатися не треба...

— І портрета Тараса Шевченкового не тільки на його свято можна вішати, але й на весь час, правда, тьотю?

— І вже не буде Царя... вже не буде пристава... ніхто нам не забо-ронятиме пісень співати... Так тьотя Марина казала.

— ... А тьотю Галю з в'язниці звільнять...

Така радість, таке захоплення, такий рух поміж дітей. Вони мріють як піде тепер життя їхнє. Ми вихователі теж мріємо... ми вже бачимо в уяві реальні малюнки того життя, бачимо неозорне поле праці—створити для нової вільної республіки вільних людей, свідомих будівничих, сві-домих робітників у тому величезному колективі, що перед ним тепер широкий вільний шлях стелеться.

Нові дні, великі дні настали...